

Viešosios sferos teorija ir jos taikymas žiniasklaidos tyrimuose

Laima Nevinskaitė

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
Informacijos ir komunikacijos katedra
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius
Tel. +370 5 236 61 19
El. paštas: laima.nevinskaite@kf.vu.lt

Straipsnio tikslas – pristatyti pagrindinius viešosios sferos teorijos teiginius, išnagrinėti jos taikymo galimybes ir būdus žiniasklaidos tyrimuose bei Lietuvos laikraščių tyrimui nepriklausomybės atkūrimo metu ir vėliau.

Straipsnyje nagrinėjama viešosios sferos teorija kaip teorinis pagrindas Lietuvos laikraščių raidos nuo 1988 metų tyrimui. Akivaizdu, kad nepriklausomybės atkūrimo metu, nuo 1988 metų iki 1991 m. pabaigos, spauda išgyveno pakilimo laikotarpį. Smarkiai išaugo laikraščių skaičius ir tiražai, spaudoje vyko intensyvios diskusijos visuomenei reikšmingomis temomis. Nepriklausomybės įtvirtinimo etape, maždaug nuo 1991 metų pabaigos, periodinės spaudos pobūdis keitėsi. Sumažėjo laikraščių skaitymas, nuslūgo diskusijos, spaudoje reiškėsi komercializacijos ir koncentracijos tendencijos.

Šiems ir vėlesnių metų pokyčiams aprašyti gerai tinka viešosios sferos sąvoka ir viešosios sferos teorija.

Esminiai žodžiai: viešoji sfera, veikėjai, publika, transformacija, spauda.

Viešosios sferos sąvoka

Viešoji sfera apibrėžiama kaip toji socialinio gyvenimo sritis, kurioje formuojasi viešoji nuomonė. Tiksliau, tai yra tos komunikacijos sąlygos, kuriomis vyksta viešasis diskursas ir formuojasi viešoji nuomonė bei valia (Habermas 1992, p. 446).

Viešoji sfera yra tarpinė sritis tarp valstybės ir visuomenės. Efektyviai

veikianti viešoji sfera yra būtina demokratijos sąlyga, nes joje vyksta piliečių nuomonės ir valios formavimasis, kuriuo turėtų būti grindžiami politiniai sprendimai.

Viešoji sfera yra ne fizinė, o simbolinė ir socialinė erdvė, nesusieta konkrečių fizinių komunikacijos sąlygų: viešoji sfera egzistuoja kiekviename pokalbyje, kuriame žmonės kalbasi kaip privatūs asmenys apie viešus klausimus (Habermas 1989, p. 136). Pokalbis gali vykti daugelyje viešosios sferos erdvių, arba arenų, kurios nebūtinai reikalauja fizinio dalyvavimo. Kai komunikacijos dalyvių skaičius yra didelis, komunikacijai reikalingos atitinkamos komunikacijos priemonės. Todėl šiuolaikinėje visuomenėje pagrindinė viešosios sferos tarpininkaujanti komunikacijos priemonė yra žiniasklaida.

Viešosios sferos sąvoka, ypač vokiečių kalboje, turi ilgą istoriją. Tačiau nagrinėjant šios sąvokos vartojimą šiuolaikinėje sociologijos teorijoje, ypač taikant ją žiniasklaidos analizei, jos nagrinėjimas paprastai pradedamas nuo Jürgeno Habermaso ir jo veikalo „Struktūrinė viešosios sferos transformacija“ (*Strukturwandel der Öffentlichkeit*, 1962, naujas leidimas 1990). Taip pat ir anglakalbės literatūros dėmesys viešosios sferos sąvokai yra pirmiausia siejamas su J.Habermasu; tai įrodo didžiulis darbų apie viešąją sferą kiekis, pasirodęs po angliškojo *Strukturwandel der Öffentlichkeit* vertimo, išleisto 1989 metais.

Habermasas nagrinėjo idealią buržuazinę viešąją sferą, kuri susiformavo 18 a. Vakarų Europos valstybėse, tačiau nunyko (ar susiaurėjo) moderniose industrinėse socialinės gerovės valstybėse (dėl žiniasklaidos komercializacijos ir valstybės kišimosi į daugelį socialinio gyvenimo sferų). Taigi viešosios sferos sąvoka nurodo tam tikrą istorinį reiškinį, bet kartu ji yra analitinė kategorija, kurios pagalba galima analizuoti šį reiškinį. Ji susieja gausybę veikėjų, veiksmų ir kontekstų į vieningą teorinę schemą ir teikia konceptualią priemonę jų analizei (Dahlgren 1991, p. 2).

Viešosios sferos modelis ir jo taikymas žiniasklaidos tyrimuose

Naudojant viešosios sferos sąvoką kaip pagrindą žiniasklaidos tyrimams, nemaža problema yra jos empirinis pritaikymas: iki šiol beveik nėra tyrimų, kurie empiriškai nagrinėtų viešąją sferą. Tiksliau kalbant, be abejo, yra daug tyrimų, nagrinėjančių įvairius siauresnius žiniasklai-

dos ir viešojo diskurso aspektus, patenkančius į viešosios sferos teorijos sritį (pvz., atskirų temų diskursas, siauresni teoriniai požiūriai kaip tvar-karaščio sudarymas ir t.t.). Tačiau trūksta tyrimų, kurie apibrėžtų esmin-giausius viešosios sferos bruožus ir empiriškai tyrinėtų būtent viešąją sfer-ą kaip tokią. Taigi reikia rasti tokį empirinio viešosios sferos teorijos pritaikymo būdą, kuris, pirma, apibūdintų viešąją sferą jos esminėmis, centrinėmis sąvokomis, leidžiančiomis teigti, kad tiriama pati viešoji sfe-ra, o ne kažkuris diskurso aspektas viešojoje sferoje; antra, apibūdintų viešąją sferą konkrečiais terminais, ištiriamomis, empiriniame tyrime pritaikomomis sąvokomis.

Siekiant šio tikslo pirmiausia reikia sudaryti analitinį viešosios sferos modelį, kuris išskirtų viešosios sferos dalis ir jas būtų galima apibrėžti konkrečiais kintamaisiais. Tuo tikslu yra remiamasi Habermaso teori-ja, jo suformuluotu svarstomosios (*deliberative*) demokratijos modeliu (Habermas 1998) ir viešosios sferos funkcijomis jame, bei sistemų teori-jos pateikiamu viešosios sferos modeliu. Sistemų teorija išskiria viešosios sferos struktūrinės dalis, tuo tarpu normatyvinis Habermaso modelis iškelia joms normatyvinius reikalavimus, pagal kuriuos gali būti verti-namas jų veikimas. Pagal normatyvinį svarstomosios demokratijos mo-delį, visi politiniai sprendimai turi būti apsvarstyti, išdiskutuoti viešojoje sferoje, o viešajai sferai keliamas reikalavimas suteikti areną viešosioms diskusijoms, prienamą visiems pasisakyti norintiems veikėjams.

Šiame straipsnyje remiamasi analitiniu viešosios sferos modeliu, su-formuluotu pagal Friedhelmą Neidhardtą (1994). F. Neidhardtas išskiria keturis viešosios sferos elementus: viešosios sferos arenas (fizinės ir sim-bolines erdves, kuriose susitinka viešosios sferos dalyviai), žiniasklaidą, publiką, ir kalbėtojus. Šiame straipsnyje F. Neidhardto pateiktas sąrašas yra modifikuojamas, žiniasklaidą priskiriant prie viešosios sferos arenų, nes žiniasklaida yra tik viena iš viešosios sferos erdvių, nors ir svarbiau-sioji iš jų.

Taigi pagal šį modelį išskiriami trys viešosios sferos struktūriniai elementai, iš kurių kiekvienam yra keliami tam tikri normatyviniai reikalavimai:

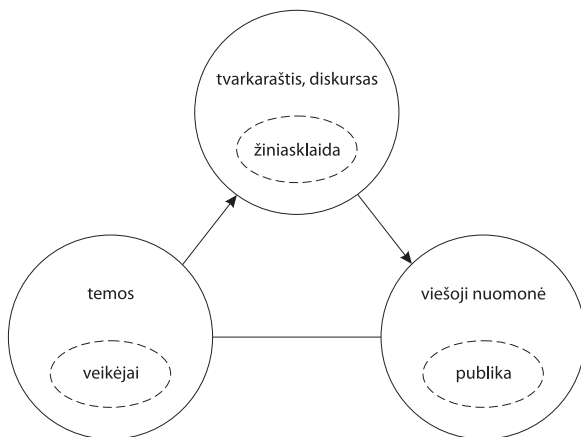
- viešosios sferos arenas, arba kanalai,
- veikėjai,
- publika.

Ši viešosios sferos struktūra yra užpildoma turiniu: temomis ir prane-

šimais, cirkuliuojančiais viešosios sferos arenose. Viešosios sferos veikėjai suformuluoja klausimus ir problemas, kurie patenka (arba ne) į viešąją sferą svarstymams ir sudaro vadinamąjį „tvarkaraštį“ – viešumoje nagrinėjamų klausimų ir problemų sąrašą. Šie klausimai bei diskursas, kuriame jie „apdorojami“, ir sudaro viešosios sferos turinį. Savo ruožtu, šis tvarkaraštis ir diskursas, turėdami įtakos visuomenei, formuoja viešąją nuomonę. 1 paveiksle parodyta žiniasklaidos tarpininkaujamos viešosios sferos komunikacijos struktūra, neįtraukiant kitų viešosios sferos arenų.

Veikėjai ir publika yra parodyti vienoje ašyje, nes jie iš dalies sutampa – visuomenė veikia ir kaip publika, ir kartu „pateikia“ veikėjus, kalbančius viešojoje sferoje. „Struktūrinėje viešosios sferos transformacijoje“ (Habermas 1990) pateiktame idealios buržuazinės sferos aprašyme publika ir veikėjai visiškai sutampa, nes publiką sudaro aktyvūs diskutuojantys visuomenės nariai, į publiką neįtraukiama visa visuomenė. Šiuolaikinėse masinėse visuomenėse publika potencialiai yra visa visuomenė, tačiau ne visa visuomenė yra viešosios sferos diskusijose aktyviai dalyvaujantys „veikėjai“. Taigi čia publika suprantama labiau auditorijos prasme.

1 pav. Žiniasklaidos tarpininkaujamos viešosios sferos komunikacijos struktūra

Viešosios sferos arenos yra komunikacinės erdvės, ar komunikacijos kanalai, per kuriuos funkcionuoja viešoji sfera.

Pagal komunikacijos tankį, organizacinį sudėtingumą ir apimtį viešosios sferos arenos galima suskirstyti į kelias grupes:

- atviros kavinių, gatvės, ir pan. arenos: epizodiniai susitikimai, kai du ar daugiau žmonių diskutuoja visuomeninės reikšmės klausimais;
- retkarčiais susirenkančios organizuotos atviros arenos (susirinkimai): demonstracijos, partijų susirinkimai, muzikos koncertai, teatro vaidinimai ir pan.
- abstrakti, tarpininkaujama masinės komunikacijos priemonių, plačiai pasklidusių skaitytojų, klausytojų ir žiūrovų viešoji sfera. Tai yra žiniasklaidos tarpininkaujama viešoji sfera (pagal Habermas 1998, p. 374; Gerhards and Neidhardt 1990, p. 19-28).

Šiuolaikiniuose tyrimuose tiesioginėms/atviroms susitikimų ir susirinkimų arenoms yra skiriama daug mažiau dėmesio ir svarbos. Susirinkimų viešoji sfera įsitvirtinusių demokratijų politikoje atlieka palyginti nereikšmingą, mažiau pastebimą vaidmenį, tačiau ji yra labai svarbi neįsitvirtinusiems viešosios sferos veikėjams, kuriems (dar) nepavyksta patekti į žiniasklaidą, pavyzdžiui, protesto judėjimams, kurie tokiomis renginiais siekia publikos dėmesio ir mobilizavimo. Vieši renginiai yra dažna naujų socialinių judėjimų priemonė. Čia puikus pavyzdys yra Sąjūdžio veikla 1988 metais, kai jis pirmiausia ir atkreipė dėmesį organizuojant mitingus. To meto istoriniuose aprašymuose galima rasti ne kartą paminėta, kaip Sąjūdžio atstovai skundžiasi negalį patekti į masinės informacijos priemones. Nepakako ir savo leidinio – informacinio biuletenio „Sąjūdžio žinios“. Todėl pagrindinis būdas Sąjūdžiui efektyviai atkreipti viešumos dėmesį buvo rengti demonstracijas ir mitingus. Tačiau daugiau mažiau stabiliose visuomenėse, taigi ir Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo, lemiamą vaidmenį politinėje komunikacijoje atlieka žiniasklaidos tarpininkaujama komunikacija.

Viešosios sferos struktūros, ypač žiniasklaidos arenų tyrimai yra aiškiausi ir kelia mažiausiai problemų: tai yra žiniasklaidos institucijų, suteikiančių pagrindą viešosios sferos raiškai, tyrimai. Čia galima naudoti tokius duomenis, kaip leidinių kiekio statistika, leidinių tipų (jų įvairovės) duomenys. Būtina įvertinti žiniasklaidos nuosavybės duomenis ir koncentracijos lygį, nes jis atskleidžia žiniasklaidos įvairovę, kuri yra vienas iš esminių reikalavimų viešajai sferai. Taip pat reikia paminėti teisinę spaudos veiklos aplinką, nuo kurios priklauso naujų viešosios sferos arenų kūrimo galimybės ir laisvė reikšti nuomones.

Viešosios sferos publika yra veikėjų ir žiniasklaidos adresatas.

Priklausomai nuo žiniasklaidos pasiekiamumo, publika potencialiai yra visi valstybės piliečiai. Dalyvavimo viešojoje sferoje minimumas yra žiniasklaidos pranešimų gavimas ir supratimas. Aktyvesnis dalyvavimas viešojoje sferoje yra laiškų, atsiliepimų, komentarų rašymas, dalyvavimas kitose viešosios sferos arenose (demonstracijose, mitinguose, viešose diskusijose, ir t.t.).

Publikos dalyvavimą viešojoje sferoje galima ištirti dviem būdais. Pasyvų dalyvavimą žiniasklaidos viešojoje sferoje, t. y., pranešimų priėmimą rodo žiniasklaidos naudojimo duomenys (jei yra prieinamų duomenų, tai yra skaitomumo duomenys; jei ne, gali būti naudojami bendrų tiražų duomenys). Aktyvų dalyvavimą gali parodyti laiškų, atsiliepimų, komentarų kiekis. Visas dalyvavimo formas būtų galima ištirti apklausomis.

Viešosios sferos veikėjai yra viešosios sferos „kalbėtojai“, t. y. įvairių visuomenės grupių atstovai, pasireiškiantys viešosios sferos arenose. Tai yra labai svarbi tyrimo dalis, nes veikėjų analizė parodo, kur žiniasklaida veikia kaip viešosios sferos arena, skirtingų veikėjų „susitikimo vieta“.

Galima išskirti tokias viešosios sferos veikėjų grupes:

- valstybės veikėjai, t. y. politikai ir valstybės darbuotojai,
- eiliniai piliečiai, kiek jiems pavyksta patekti į žiniasklaidą laiškų redaktoriui, skambučių į radijo ir televizijos stotis, naujienų komentarų internete forma;
- „intelektualai“, arba asmenys, kultūrinių vertybių pagrindu nagrinėjantys socialinius-moralinius klausimus ir pateikiantys viešumai bendrą laikotarpio vertinimą;
- įvairiausių visuomeninių grupių ir asociacijų (interesų grupių, socialinių judėjimų, sąjungų, nevyriausybinių organizacijų ir t.t.) atstovai;
- „advokatai“, neturintys politinės atstovavimo galios, tačiau kalbantys neorganizuotų grupių vardu ir jų interesų labui. Pavyzdžiui, tai yra kalbėtojai, susiję su „probleminėmis“ visuomenės grupėmis: socialiniai darbuotojai, klinikiniai psichologai, alkoholikų ir reabilitacijos centrų darbuotojai, tyrinėtojai, ir t.t.;
- „ekspertai“ yra įvairių profesinių sričių specialistai, patenkantys į žiniasklaidą dėl savo mokslinės ar techninės kompetencijos: ekonomistai, sociologai, politologai ir t.t.
- žurnalistai kaip komentatoriai, jeigu jie ne tik perteikia kitų praneši-

mus, bet ir reiškia savo nuomonę (pagal Neidhardt 1994, p. 14).
- taip pat reikia išskirti organizacijas: komercines, gamybinės ir nesiekiančias pelno organizacijas, kurių nuomonė išreiškiama ar atspindima žiniasklaidoje.

Pirmasis ir pagrindinis reikalavimas viešajai sferai yra tai, kad ji turi būti atvira visoms visuomeninės reikšmės temoms ir visoms visuomenės grupėms bei nuomonėms. Dalyvavimas viešojoje sferoje turi būti prieinamas kiekvienam, kuris gali suprantamai reikštis viešojoje sferoje. Todėl žiniasklaidos kaip viešosios sferos arenos kokybę bei jos kaitą galima išmatuoti pagal tai, kiek ir kokios rūšies veikėjų dalyvauja žiniasklaidos diskurse: jis neturėtų būti dominuojamas politinio centro (valstybės) veikėjų, jame turėtų reikštis kiek įmanoma daugiau kitų rūšių veikėjų: pilietinės visuomenės veikėjų (asociacijų, nevyriausybinų organizacijų, ir pan.), intelektualų, individualių piliečių, ir kitų (Neidhardt 1994, p. 8-9).

Toks požiūris į viešąją sferą skiriasi nuo tradicinių politinės komunikacijos ir žiniasklaidos tyrimų požiūrių. Tradiciškai politinės komunikacijos disciplinoje politinė komunikacija apibrėžiama kaip komunikacijos procesas tarp politikų, žiniasklaidos ir piliečių, kurio metu politikai siekia įtikinti auditoriją (McNair 2002). Pagal politinės komunikacijos sampratą, žiniasklaidoje dominuoja politiniai ir pačios žiniasklaidos veikėjai, ir tai priimama kaip duotybė. Tuo tarpu pagal normatyvinį svarstomosios demokratijos modelį, viešojoje sferoje neturėtų dominuoti šie veikėjų tipai, ji turėtų būti ne mažiau atvira ir pilietinės visuomenės bei kitiems veikėjams. Be to, komunikacijos tikslas yra ne piliečių įtikinimas, bet argumentuotas viešų klausimų apsvarstymas, kurio pagrindu piliečiai gali priimti motyvuotą sprendimą.

Veikėjų tyrimas yra kelianti daugiausia klausimų ir įdomiausia tyrimo dalis pagal tokį viešosios sferos modelį.

Veikėjų analizė kaip viešosios sferos diskurso tyrimo būdas buvo panaudotas bendrame vokiečių ir amerikiečių tyrimo projekte – viešojo diskurso apie abortus JAV ir VFR nuo 1970 iki 1994 metų analizėje (Ferree et al. 2002). Šiame straipsnyje pasinaudojama kai kuriais jų pasiūlytais viešosios sferos veikėjų apibrėžimo ir kintamųjų operacionalizavimo būdais, papildant jų tyrimo schemą naujais tyrimo aspektais.

Vienas būdas nustatyti skirtingų veikėjų pasirodymą žiniasklaidoje yra jų tyrimas pasisakymų lygmenyje, t. y., skaičiuojant įvairių tipų

veikėjus, kurių pasisakymai yra tiesiogiai arba netiesiogiai cituojami laikraščių straipsniuose. Taip galima išmatuoti spaudoje pasirodančių veikėjų tipus ir jų pasiskirstymą. Tokia analizė parodo, kokiems veikėjams pavyksta įveikti patekimo į žiniasklaidą barjerą – o tai yra svarbi sąlyga, norint daryti įtaką viešajai nuomonei. Nustačius veikėjų pasiskirstymo spaudoje kitimą, galima daryti išvadas apie spaudos kaip viešosios sferos arenos kokybę ir jos kaitą.

Svarbu tai, kad į analizę įtraukiami tik subjekto galią (subjektiškumą, angl. *standing*) turinys veikėjai, t. y. tie veikėjai, kurių nuomonės tiesiogiai arba netiesiogiai išreiškiamos straipsnyje. Subjektiškumo sąvoka yra paimta iš teisinio diskurso, kur reiškia asmens ar grupės teisę užginčyti kito elgesį. Teisinis subjektiškumas nėra iš anksto aiškus, jis turi būti išsikvojamas ir turi būti pripažįstamas. Analogiškai, subjektiškumas žiniasklaidoje irgi nėra iš anksto duotas. Naujienų pranešimuose, subjekto galia reiškia subjekto statusą kaip naujienų šaltinio, kurio nuomonės ir interpretacijos yra tiesiogiai ar netiesiogiai cituojamos (Ferree, p. 86–87).

Taigi būti veikėju žiniasklaidoje nėra tas pat, kaip būti paminėtam ar atspindėtam naujienose. Grupė ar asmuo gali pakliūti į naujienas ta prasme, kad jis ar ji yra aprašomi ir kritikuojami, bet neturi galimybės pateikti įvykių, kuriuose jie dalyvauja, interpretacijų ir supratimo. Taigi subjektiškumas reiškia, kad grupė ar asmuo yra traktuojami kaip veikėjas, o ne tik objektas, apie kurį kalba ar diskutuoja kiti. Pavyzdžiui, pagal šį apibrėžimą veikėjais nelaikomos probleminės grupės, apie kurių problemas kalbama (prostitutės, narkomanai ar pan.), jeigu necituojami ar neperteikiami jų pareiškimai. Žiniasklaidoje gausu atvejų, kai yra pranešama apie kokio nors veikėjo ar organizacijos veiklą, nesuteikiant jiems galimybės patiems pasisakyti.

Antra, veikėjų tipų pasirodymą žiniasklaidoje galima nustatyti pagal straipsnių autorių kategoriją. Skaičiuojant straipsnių autorių tipus, galima nustatyti, kokia dalis straipsnių yra pateikta ne pačios žiniasklaidos (žurnalistų ir redakcijos) autorių. Jei straipsnis yra parašytas ne žiniasklaidos autoriaus, tai reiškia kitos rūšies veikėjo tiesioginį patekimą į viešąją sferą, be žurnalistinio tarpininkavimo. Taip nustatomos tos pačios veikėjų kategorijos, tik šiuo atveju tyrimas atliekamas ne pasisakymų, bet straipsnio lygmenyje.

Trečia, netiesiogiai veikėjų pasireiškimo spaudoje galimybes galima nustatyti analizuojant informacinių ir analitinių žanrų santykį laikraš-

čiuose. Informaciniai žanrai dažniau yra trumpesni, praneša apie įvykį ir pateikia faktus, tačiau nesiekia formuoti nuomonės ir netarnauja kaip arena įvairių nuomonių raiškai (išskyrus interviu). Paprastai analitiniuose žanruose yra išsamiau apsvaustomos visuomeninės problemos ir klausimai, ir juose turi didesnę galimybę pasireikšti įvairūs veikėjai, todėl jie sudaro geresnes sąlygas diskusijoms. Taigi žanrų įvairovė, ypač analitinių žanrų gausa, netiesiogiai leidžia spręsti apie spaudos kaip viešosios sferos arenos kokybę.

Viešosios sferos transformacija Lietuvoje nepriklausomybės atkūrimo metu ir vėliau

Siekiant atskleisti viešosios sferos teorijos taikymo Lietuvos laikraščių raidos tyrimui kryptis, toliau pateikiami kai kurie Lietuvos laikraščių raidos bruožai pagal išskirtas tyrimo dimensijas.

Akivaizdu, kad Lietuvoje pokomunistinės transformacijos metu, t. y., Nepriklausomybės atkūrimo metu ir po jo, naujai susiklostė viešoji sfera – ta erdvė, kurioje komunikuojamos visuomenei reikšmingos temos. Tikrai negalima teigti, kad socialistinėse visuomenėse iš viso nebuvo viešosios sferos. Egzistavo alternatyvios jos raiškos: kultūrinė viešoji sfera kultūriniuose leidiniuose, literatūroje, teatro spektakliuose, kuriuose panaudojamos subtilios detalės ir užuominos kėlė opozicines asociacijas; pagrindinė spauda, tiesiogiai reiškianti Lietuvos valstybingumo atkūrimo idėjas; bei tai, ką galime pavadinti „privacia viešąja sfera“ – privacios diskusijos viešos reikšmės klausimais. Tačiau tai buvo tik viešosios sferos elementai, kurių negalima laikyti visaverte viešąja sfera.

Nepriklausomybės atkūrimo metu, nuo 1988 metų, pradėjo keistis viešosios sferos pobūdis: iš valdomos viešosios sferos ir alternatyvių viešosios sferos raiškų ėmė formotis nauja visa-apimanti ir ankstesniu mastu nekontroliuojama, taigi savo funkcijas atliekanti, viešoji sfera. Kūrėsi daugiau įvairių arenų viešosios sferos diskusijoms: steigėsi vadinamosios neformalios grupės, vyko daug mitingų ir demonstracijų. Sąjūdžio leidiniai pradėjo formuoti alternatyvią viešąją sferą, polemizuojančią su oficialiąja viešąja sfera ir kartais atvirai priešišką jai. Ši vaizdą patvirtina ir statistiniai duomenys: tuo laikotarpiu smarkiai išaugę leidinių skaičius ir laikraščių tipų įvairovė rodo viešosios sferos pakilimą (žr. Nevinskaitė, 2001). Judama link spaudos laisvės, kuri teisiškai įtvir-

tinama nauju 1990 metais priimtu Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymu.

Atkūrus nepriklausomybę, nuosaikesniu jos įtvirtinimo laikotarpiu, susiformavusi nauja viešoji sfera patyrė tolesnes transformacijas. Smarkiai išaugęs laikraščių skaičius sumažėjo palyginti nedaug; tai reiškia išlikusį didelį (lyginant su sovietiniais metais) leidinių pasirinkimą. Tačiau vyko laikraščių rinkos koncentracija, kenkianti laikraščių įvairovei: rinkoje ėmė dominuoti keletas stiprių veikėjų, nustūmusių į antrą planą silpnesnius leidėjus.

Pirmajam viešosios sferos raidos etapui būdingas ir didesnis publikos aktyvumas. Tuo metu smarkiai išaugę bendri laikraščių tiražai rodo didelį laikraščių skaitymo pakilimą. Išaugusį susidomėjimą periodiniais leidiniais ir didesnę jų vartojimą liudija ir to meto atsiminimai apie eiles prie spaudos kioskų bei pačių laikraščių pranešimai apie nepaprastą prenumeratos augimą. Vėlesniu laikotarpiu, nuo 1990-1991 metų, spaudos vartojimo mastai gana žymiai nukrito (žr. Nevinskaitė, 2001). Laikraščių tiražų mažėjimą lėmė mažėjantis socialinis aktyvumas ir ekonominės priežastys – pragyvenimo lygio kritimas ir didėjančios laikraščių kainos. Pabrangus laikraščiams, dauguma žmonių ėmė skaityti tik vieną laikraštį arba išvis nė vieno.

Nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu spaudoje taip pat vyko aktyvios diskusijos visuomeniniais klausimais – ekologinėmis, istorinėmis ir kitomis temomis, kuriose dalyvavo daug įvairių veikėjų: diskusijose aktyviai dalyvavo inteligentai, istorikai, aktyviai rašė laiškus skaitytojais ir buvo spausdinama daug jų laiškų. To meto spaudoje netgi galima matyti diskusinę struktūrą, atitinkančią J.Habermaso aprašytą idealą: publikuojamas straipsnis kuria nors tema, į jį atsakoma kitu straipsniu, ir t.t. Visuomenėje vykstančias diskusijas rodo daug publikuojamų atvirų laiškų ir kreipimūsi. Nepriklausomybės įtvirtinimo laikotarpiu spauda mažiau atliko diskusijų arenos funkciją: sumažėjo kreipimūsi, atsakymų į ankstesnes publikacijas, sumažėjo skaitytojų laiškų. Spaudoje padaugėjo informacinių žanrų, o straipsniuose ėmė dominuoti politiniai veikėjai ir jų reiškiamos nuomonės.

Išvados

1. Straipsnyje suformuluotas svarstomosios demokratijos idėja pagrįstas viešosios sferos modelis, kuriama žiniasklaida apibrėžiama kaip viešosios sferos arena, turinti tarnauti visuomenei svarbių klausimų apsvaistymui ir piliečių nuomonės formavimui.

2. Tyrinėjant žiniasklaidą kaip viešosios sferos areną, išskiriami trys jos elementai, kuriems yra keliami tam tikri normatyviniai reikalavimai: žiniasklaidos arenos, publika, ir veikėjai. Nustatant, kaip žiniasklaida konkrečiu laiko momentu atitinka šiuos kriterijus, galima daryti išvadas apie jos kaip viešosios sferos arenos pokyčius.

3. Pagal svarstomosios demokratijos idėja paremtą normatyvinį viešosios sferos modelį, žiniasklaidos arenoms keliamas gausumo ir įvairovės reikalavimas. Jį galima įvertinti, nagrinėjant žiniasklaidos arenų kiekį ir jų tipų įvairovę, įvertinant koncentracijos lygį. Normatyviniame modelyje keliamas plataus publikos dalyvavimo viešojoje sferoje reikalavimas, kurio lygį galima įvertinti pagal žiniasklaidos vartojimo duomenis. Veikėjams viešojoje sferoje keliamas įvairovės reikalavimas: viešosios sferos diskurse turėtų dalyvauti ne tik politinio centro, bet ir kitų visuomenės dalių veikėjai: pilietinės visuomenės veikėjai (asociacijos, nevyriausybinės organizacijos ir t.t.), intelektualai, eiliniai piliečiai, ir kt. Veikėjų dalyvavimą galima nustatyti pasisakymų ir straipsnių autorių analize, ir netiesiogiai – įvertinant informacinių ir analitinių žanrų kiekį bei jų santykį.

4. Viešosios sferos teoriją ir jos normatyvinį modelį galima pritaikyti laikraščių Lietuvoje raidos Nepriklausomybės atkūrimo metu (nuo 1998 iki 1991 metų pabaigos) ir Nepriklausomybės įtvirtinimo metu (nuo 1991 metų pabaigos) tyrimui. Nepriklausomybės atkūrimo metu laikraščiai labiau atitinka normatyvinius viešosios sferos reikalavimus negu vėlesniu laikotarpiu. Pirmajam etapui būdingas didelis laikraščių skaičiaus pakilimas ir mažesnė koncentracija; šiam etapui būdingas didesnis laikraščių vartojimas, rodantis didesnę publikos dalyvavimą laikraščių tarpininkaujamoje viešojoje sferoje; pirmajame etape vyksta aktyvesnės viešos diskusijos, ir žiniasklaidos diskursas yra mažiau dominuojamas politinių veikėjų negu vėlesniajame etape.

5. Viešosios sferos teorija pateikia naują požiūrį į žiniasklaidos studijas, kurį galima vaisingai pritaikyti empiriniuose žiniasklaidos tyrimuo-

se. Normatyvinis viešosios sferos modelis, ypač veikėjų analizės dalis, gali atskleisti naujų, iki šiol nenagrinėtų, Lietuvos laikraščių raidos nepriklausomybės atkūrimo ir įtvirtinimo metu aspektų.

Literatūra

1. DAHLGREN, Peter. Introduction. In Dahlgren, P.; Sparks, C. (eds). *Communication and Citizenship*. London, New York: Routledge, 1991. P. 1–24.
2. FERREE, Myra Marx et al. *Shaping Abortion Discourse. Democracy and the Public Sphere in Germany and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
3. GERHARDS, Jürgen; NEIDHARDT, Friedhelm. *Strukturen und Funktionen moderner Öffentlichkeit. Fragestellungen und Ansätze*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, 1990.
4. HABERMAS, Jürgen. *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MIT Press, 1998.
5. HABERMAS, Jürgen. Further Reflections on the Public Sphere. In Calhoun, C. (ed). *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, London: MIT Press, 1992. P. 421-461.
6. HABERMAS, Jürgen. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp, 1990.
7. HABERMAS, Jürgen. The Public Sphere: An Encyclopedia Article. In Bronner, S. E.; Kellner, D. M. (eds). *Critical Theory and Society: A Reader*. New York, London: Routledge, 1989. P. 136-142.
8. MCNAIR, Brian. *An Introduction to Political Communication*. London, New York: Routledge, 2002.
9. NEIDHARDT, Friedhelm. Öffentlichkeit, Öffentliche Meinung, soziale Bewegungen. In *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Sonderheft 34*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994. P. 7-41.
10. NEVINSKAITĖ, Laima. Žiniasklaidos raida Lietuvoje 1988-1998 metais. *Informacijos mokslai*, 2001, 19, p. 92-100.

The Theory of the Public Sphere and Its Application in Media Research

Summary

The purpose of this article is to introduce basic propositions of the public sphere, and to analyze the possibilities and means the public sphere may be applied within media research as well as to Lithuania's newspaper research during and after Lithuania's restoration of its independence.

The theory of the public sphere is examined and used as a theoretical backbone within the article. When Lithuania reaffirmed its independence (1988–late 1991), the country's press quite obviously survived a period of upheaval. The number of newspapers and their circulations skyrocketed, and an intense discussion took place, a discussion whose topics were of great concern to society. During the period Lithuania solidified its independence (more or less since the end of 1991), the press's character has changed. The reading public has diminished, discussions have abated while the press has been portraying tendencies associated with commercialization and saturation.

The concept and theory of the public sphere are therefore very appropriate when describing those changes noted above as well those that were to occur later.

The concept of the public sphere, especially in the German language, has a rather long history. However, when analyzing its use in contemporary sociological theory, particularly when applying it to media analysis, it is agreed that research generally began with Jürgen Habermas and his work, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, (*Strukturwandel der Öffentlichkeit*, 1962; new edition, 1990.)

Utilizing the concept of the public sphere as a basis for media research, its empirical application is a tremendous problem: until now, there is hardly any information which would empirically examine the public sphere. More specifically, it goes unsaid that a great deal of research has analyzed different narrow aspects of the media as well as public discourse, both of which comply to the field of the public sphere (e.g. the discourse of separate topics, narrower theoretical views such as schedule construction, etc.). Nevertheless, there is a lack of research which would determine the essential features of the public sphere and would thereby empirically

investigate the public sphere as such. Consequently, the author is of the belief that a means is in need of being found in order to apply the theory of the public sphere. It would first and foremost describe the public sphere and its essential, central concepts, allowing one to investigate the public sphere itself – and not simply a single aspect of a discourse within the public sphere. Secondly, it would describe the public sphere in specific terms which when used in empirical research would comply with its concepts.

The content in the article is supported by the analytical public sphere model formulated by Friedhelm Neidhardt (1994). F. Neidhardt distinguished four aspects of the public sphere: the arena of the public sphere (the physical and symbolic spaces in which participants of the public sphere meet), the media, the public, and the speakers. In this article, F. Neidhardt's applied list is modified: media shall be incorporated within the arena of the public sphere – as the media is only one of the spaces of the public sphere, though indeed an important one.

Hence, according to this model three public sphere structural elements are distinguished, each of which truly normative requirements are applicable:

- arena of the open sphere, or channels
- actors
- the public

The first requirement for the public sphere is that it should be open to all topics of societal importance, as well as to all social groups and opinions. Participation in the public sphere must be accessible to anyone who may be able to express his/herself comprehensibly in the public sphere. That is why the quality of the media – like the arena of the public sphere – may be measured by two criteria: how much a given actor takes part in a media discourse and what type of actor that given participant is: he/she should not be dominated by actors of the political (state) center and should be capable of expressing as much as possible the opinions of other types of actors: those of civil society's actors (associations, non-governmental organizations, etc.) intellectuals, individual citizens as well as others' (Neidhardt 1994, p. 8-9).

Such a view on the public sphere differs from that of the traditional perspective of research seen in political communication and media. Traditionally, political communication is denoted as a process of com-

munication among politicians, the media, and citizens, who politicians are attempting to convince an audience (McNair 2002).

In the attempt to convey the directions of public sphere theory as applied to the development of Lithuanian newspapers, some features of Lithuanian newspapers are presented according to their abstract research dimensions.

In Lithuania, during the post-communist years of transformation (i.e. Lithuania's reaffirmation of its independence and afterwards) the public sphere developed anew – the space where topics of importance to society are communicated.

As Lithuania reasserted its independence (i.e. from 1988 onwards), the character of the country's public sphere began to change: expressions from governing and alternative public spheres began to take form as a new inclusive – though like before, uncontrollable – public sphere, which nevertheless, retained its functions.

It is possible to apply this phenomenon, namely the development of Lithuanian newspapers during Lithuania's struggle for independence (1988–1991) as well as the time period which followed (as Lithuania consolidated its independence) to research of the public sphere and its normative model. During the years Lithuania reaffirmed its independence, newspapers conformed more to the normative requirements of the public sphere than the period that was to follow. Thus, the theory of the public sphere offers a new viewpoint to media studies which when used in empirical media research may be quite productive. The normative model of the public sphere, especially its analytical portion, may convey new – until now unresearched – aspects of the development of Lithuanian newspapers from 1988 into the 1990s when Lithuania solidified its independence.